

LEHET-E VERSET ÍRNI A HOLOCAUST UTÁN?

Adorno egyszer azt a dogmatikus kijelentést tette, miszerint a holocaust után nem lehet többé verset írni. Később aztán elismerte, elszégyellte volt ez az ítélete. Akit kínoznak, annak „joga van sikoltozni”, a mártíriumot szenvedett millióknak pedig joguk van a költészet révén való önkifejezéshez. Adorno megmásított véleménye felvet azonban egy újabb kérdést: lehet-e verset írni Auschwitzról?

Folytassuk hát, Adorno szellemében, de nem az ő hangján.

Auschwitzról nem lehet a szemlélő álláspontjából írni. A holocaust nem tragikus látvány volt, nem metafizikai jelenség, és nem történelmi esemény. Auschwitzot nem közelítheti meg a tragédia, sem a metafizikus filozófia, sem az epikus elbeszélés. A tragédia olyan egyének között játszódik le, akik maguk választották a sorsukat, és haláluk révén képesek értelmet adni az életüknek. De a holocaust áldozatait nem egyénként kezelték, hanem csak mint fajtájuk pusztá mintapéldányait. Ha a metafizikus filozófiában a látszat kapcsolatban áll a lényeggel, akkor értelmének kell lennie. De a holocaust „látszatában” semmiféle filozófia fogalmai szerint nem található értelmet, ha bármiféle „lényeghez” kapcsoljuk. Az epika, az elbeszélés pedig történelmi műfaj, amelyben a „világtörténelem” és a főszereplők órája néha rejtélyes módon szinkronban jár. De a holocaust áldozatait kiemelték a történelemből: a világ órája állt, miközben nekik elfogyott az idejük. Ha a holocaustról egyáltalán lehet valamit írni, az csak költemény lehet.

Adorno jogot követelt az áldozatoknak az önkifejezésre. De ez a jog csak az áldozatoknak jár ki, nem a túlélőknek. Bármiféle poklobból menekültek meg, megmenekültek, és köztünk vannak, ez pedig abszolút különbséget jelent köztük, és azok között, akik valaha rendelkeztek ugyan az önkifejezés jogával, de nem érvényesíthették. Bár a túlélők talán a lidérces álmok és emlékek világában élnek, ők is szemlélők, pusztán annál a ténynél fogva, hogy élnek – hogy itt vannak. A túlélő önkifejezése nem helyettesíti azoknak az önkifejezését, akik meghaltak a csöndben. A gázkamrákban nem írtak verseket.

Úgy tűnik, a holocaustról semmit, egyáltalán semmit nem lehet írni, csak némán hallgatni.

De meg lehet-e írni a csöndet?

Négyféle csönd veszi körül a holocaustot: az értelmetlenség csöndje, az iszonyat némasága,

a szégyen hallgatása és a bűntudat csöndje. Először jön a bűntudat csöndje. A holocaust áldozatai csöndben haltak meg, mert a világ bűnösen néma maradt. Nem tudni rosszabb, mint nem odafigyelni. Ha odafigyelünk, de mégsem segítünk, még mindig hallatszik az áldozatok sikolya. De ha elfojtjuk a tudást, elfojtjuk a sikolyokat. A világ nem szerzett tudomást a titokban, magányos embereken elkövetett hatmillió gyilkosságról, bár az ellenség meggyilkolása emberemlékezet óta mindig nyilvános cselekedet volt. Amikor a Második Templomot lerombolták, Titus diadalívet emeltetett az esemény megörökítésére, és a világ megtudta, hogy *Hieroselima est perdita*, Jeruzsálem nincs többé. Aztán megengedték a zsidóknak, sőt elvárták tőlük, hogy meggyászolják azokat, akik elpusztultak. De amikor fivéreink és nővéreink millióit gyilkolták meg, nem gyászolhattuk és nem sirathattuk meg őket, egyszerűen azért, mert nem tudtunk róla, nem vettük magunknak a fáradságot, hogy tudjuk. Süketek maradtunk rokonaink jajkiáltásaira.

A második csönd a szégyen hallgatása, ami az első csönd után jön. Szinte mindenütt, de elsősorban és leginkább maguk közt a zsidók közt, a holocaust kerülendő téma lett. Igaz, részben azért némultak el, mert arról nem lehet beszélni, ami kimondhatatlan. De az emberek elsősorban azért nem beszéltek a holocaustról, mert szégyelltek, hogy zsidók, olyan emberek, akikkel a holocaust „megtörtént”. A múlt sárga csillaga a jelen kitörölhetetlen sárga csillagává vált, a szégyen szimbólumává, amelyet a feledés homályába kell borítani.

A szégyen kapcsolódhat a félelemhez, a rossz lelkiismerethez, vagy fakadhat valamiféle testi, erkölcsi vagy intellektuális gyengeség kínos felismeréséből. Azok a zsidók, akik félelemből szégyellik, hogy zsidók, nem tartoznak vizsgálódásunk közé. Az ő félelmüknek semmi köze nincs ahhoz a kérdéshez, hogy lehet-e Auschwitzról verset írni.

A bűntudatos hallgatás szégyene és a túlélés szégyene a rossz lelkiismeret szégyenei. Ha valaki az Auschwitzot körülvevő némaságról ír, ezt a csöndet hangosan megszólaltathatja drámában, filozófiában, epikában, elbeszélésben és versben. De a legrejtélyesebb a gyöngesség szégyene. Ennek csöndje mélységes mély lehet, de ugyanakkor mélységesen öntudatlan is.

Mit jelent az, ha kijelentjük, hogy a zsidók szé-

gyellik magukat amiért ők voltak azok az emberek, akikkel a holocaust „megtörtént”? Először is azt jelenti, amit kimondunk vele, nevezetesen felteszünk egy makacs kérdést: „Miért mindig mi?” Erre a kérdésre nincs oksági vagy történelmi válasz. A magyarázkodó válaszok – első, második, harmadik ok felsorolása – csak próbálkozások valaminek a racionalizálására, ami nem racionalizálható. És minél többet racionalizálunk, annál inkább felerősítik a tudatalatti erők a szégyenünket. Igen, csakugyan, miért mi, miért éppen mi? Ha történelmi okokat nem lehet rá találni, akkor a magyarázat vagy a felsőbbrendűségünk, vagy az alsóbbrendűségünk lesz.

A felsőbbrendűség nem ad erre választ. Bár maga a holocaust túl van a történelmen, és bár nem esemény vagy „történes”, minden zsidó, akit magával sodort, a saját személyes történelmében élt, amíg élt. És mindenre, ami az időben zajlik, minden időbeni folyamatra érvényesek a cél és az okság kategóriái, mint ahogy a jó és a rossz kategóriái. Ha „felsőbbrendűsége” egy immanens, evilági kategóriát értünk, vagy olyan minőségként értelmezzük, amely a költészet, az epika, a dráma vagy a filozófia témája lehet, akkor a felsőbbrendűség nyilvánvalóan nem válasz a „Miért éppen mi?” kérdésre. Igaz, a felsőbbrendűségnek lehet egy transzcendens konnotációja is. Akkor a válasz így alakul: mindez azért történt pontosan velünk, mert mi vagyunk Isten választott népe. De ha a holocaust Isten szuverén terve volt, akkor iszonyatos bűnököt kellett elkövetnünk, mélységesebben meg kellett szegnünk a szövetséget, mint bármely nép valaha is, hogy a történelemben ilyen példátlan büntetéssel sújtsa bennünket. Nincs az a vallásos meggyőződés, amely el tudná viselni a felsőbbrendűséget magyarázatként.

Ez a fő oka a szégyen csöndjének. A szégyen csöndje arra utal, hogy mindennek pontosan az alacsonyabbrendűségünk miatt kellett történnie. Hogy ez a szégyen létezett, és nagyon mélységes volt (és talán még ma is az), nyilvánvaló a racionalizálásaiból. Alacsonyabbrendűek voltunk, vallottuk be gyakran magányos monológjainkban, mert nem harcoltunk, nem vágtunk vissza. Ezért kerültek aztán felszínre a hőökről és harcosokról szóló történetek, a hallgatás összeesküvésébe fojtva a többiekéről – az öregekről, a csecsemőkről, a tehetetlenekről szóló – történeteket. Így hát a szégyen csöndjéből szőtt fátyollal borítottuk elevenen élő emlékeinket arról, hogy a zsidók (mint mindenki más) önzők, gyávák és kegyetlenek.

Mintha a zsidók gyávaságának, önzésének vagy kegyetlenségének bármi köze is lett volna a holocausthoz! Ha szembenézünk ezekkel a gyöngeségekkel, annak minden biztonnal számos fontos dologra hatása lesz: a határhelyzetek megértésére, vagy az emberi létállapot általános törekenységére.

És amikor elkezdünk ezekről a dolgokról beszélni, aktívan törjük meg a szégyen csöndjét. Az olyan regények, mint Epstein *A zsidók királya* c. könyve, vagy az olyan drámák, mint Sobol *A gettó* c. darabja, példás próbálkozások azok meggyógyítására, akik ennek a csöndnek a terhétől szenvednek. Ez azonban fájdalmas gyógy mód, nem mindenki tudja elviselni, másokra pedig nem hat ez az orvosság. Néha pontosan azért utasítják el, mert az emberek abban a tévképzetben szenvednek, hogy ezek és a hasonló művek a holocaust leírásai, vagy ami még rosszabb, hogy magukat az áldozatokat teszik felelőssé a mártíriumukért. Ismételjük hát meg még egyszer: a holocaustot nem lehet ábrázolni, „érzékeltetővé” tenni, leírni vagy kifejezni – erre csak a holocaustot övező csöndek képesek.

Az iszonyat csöndje a tehetetlenség csöndje. A versek az elhitéstnek egy különleges fajtájába tartoznak. Olyan szavakat szolgáltatnak, amelyek képessé tesznek rá minket, hogy kifejezzük és manifestáljuk bánatunkat, és örömeinket, szorongásainkat és végig nem gondolt gondolatainkat. Ha nem találunk érzelmeink kifejezésére saját szavakat, a költészet megtalálja őket számunkra. Ezt jelenti Goethe mondása: „Und wenn der Mensch in seiner Qual verstummt, gab mir ein Gott, zu sagen, was ich leide”. Azok a borzalmak, amelyeket képesek vagyunk leírni, mindig csak összehasonlítások: csak másolatai az eredetinek. De a holocaust eredendő valami: úgy jött létre a világon, mint a végső iszonyat metaforája, és nem léteznek költői eszközök, amelyek képesek lennének fokozni, tömöríteni vagy gazdagítani a tartalmát. A szavak metaforái a tény metaforájának ócska, kopott másolataivá válnak. Ha az ember egyszerűen kimondja a „holocaust” szót, olyan metaforát idéz fel, amely önmagában iszonyatosabb, mint bármely róla szóló elbeszélés, színmű, költemény, festmény vagy zenemű. Kierkegaard szavaival: a művészeti alkotások az indirekt kommunikáció formái. Az iszonyat metaforájának másolataiként helyettesítik az iszonyat csöndjét.

Mind között a legmélyebb az értelmetlenség csöndje. A holocaust mag az abszolút értelmetlenség – ez tör fel az elfojtott hangokból. A holocaustot nem lehet sem megmagyarázni, sem megérteni. Nem volt célja: nem volt sem szabad cselekvés, sem a kauzalitás láncának eseménye. Visszatekintve sem lehetett integrálni a történelemben, még annak legiszonyatosabb epizódjaként sem. Nem „illik” bele sem a zsidó, sem a német történelemben, legkevésbé a legújabb kori történelemben.

Történelmet mondunk, nem isteni számítást. Isten elhagyta a világot, századunk költészetében nem lehet többé résztvevőként, szereplőként ábrázolni. Isten csak a távollétével lehet jelen. Singer regényciklusa (*Az udvarház, A birtok, A Moskat-*

család) egy misztikus archimédeszi pontnak köszönheti létét, amely túl van a Történelmen. Singer az Istentől elhagyott világegyetem határaiig visz el bennünket. De magát a holocaustot, Isten abszolút negatív jelenlétét, Singer közvetlenül soha nem ábrázolja.

Az abszolút értelmetlenséget ugyanis nem lehet a történelembe integrálni.

Az egyiptomi fogság fájdalmas történelmi élmény volt, mégis könnyen bele lehetett illeszteni a zsidó nép történelmének folyamatosságába. Ezenfelül, visszatekintve rá, a rabszolgaság *teloszt* foglalt magában. Joggal mondhatjuk, hogy az egyiptomi rabság élménye, pontosabban ennek az élménynek a rögeszmés újra meg újra való felidézése tette a zsidóságot történelmi néppé. Bármilyen fájdalmas volt is, mégis beletartozott az események normális menetébe, melyek során egy népet rabszolgaságba taszítottak – ezért meg lehetett érteni és meg lehetett magyarázni, miért történt.

A zsidók kétségkívül hasonlóképpen újra meg újra fel fogják idézni a holocaust történetét. De mi célból? Mit tett a holocaust a zsidó néppel? Milyen tanulságokat hozott? Hogyan járult hozzá a zsidó történelemhez és a zsidóságtudathoz? Ezekre a kérdésekre csönd következik, mert a nyomukban nem merül fel semmiféle retrospektív *telosz*, és soha nem is fog. Ami irracionális, ami *per se* értelmetlen, azt nem lehet integrálni, az megmarad a történet folytonosságába vert éknek, e nép egésze ellen elkövetett gonosztett emlékeztetőjének, aminek nincs se értelme, se jelentése. Mint említettük, a német nép sem képes beleépíteni történelmébe a holocaustot, de ezt a problémát itt nem tárgyalhatjuk. Csak annyit kell hozzátennünk, hogy a németekben is megvan a maguk büntudatának és szégyenének a csöndje, ám bennük megvan a háborítatlan jó lelkiismeret csöndje és a bűnösség elismerésével szembeni makacs ellenállás csöndje is. Jó példa erre Heidegger. Ezek azok a csöndek, amelyekről a németeknek beszélniük kellene, mert szavakkal maga a holocaust az ő számukra sem hozzáférhető.

Hadd ismételjük meg: a holocaust semmiféle történelmi feltételekkel nem magyarázható meg, és okainak semmiféle szimultán összegezése sem határozhat meg semmiféle kielégítő végső okot. A holocaust nem csak óriási ugrás volt a Gonoszba, hanem teljesen irracionális is. Ezért marad kívül a történelmen. Az értelmetlenség csöndje a hallgatás csöndje afölött, ami irracionális. Ez a csönd artikulálódhat történelmi, szociológiai vagy filozófiai írásokban, de ezek a vállalkozások soha nem fognak végül odavezetni, hogy megíródik a holocaust története, szociológiája vagy filozófiája, mert pusztán csak a holocaustot körülvevő irracionális csöndjével foglalkozhatnak. Azok a körülmények,

amelyek között a holocaustra sor került, a történelmi és szociológiai kutatások tárgyát képezik. De ezek a körülmények nem magyarázzák meg a holocaustot, csak segítenek enyhíteni az értelmetlenség csöndjén.

A holocaust a modernségből született, akárcsak a Gulag. A huszadik század tömeggyikosságaihoz mindig a totalitáriánus diktatúrák teremtették meg a feltételeket. A totalitáriánus diktatúrák inherens tulajdonsága, hogy fejest ugranak a Gonoszba, bár ennek bekövetkeztét nem lehet teljesen megmagyarázni (ezért van itt szó ugrásról). Ám a totalitáriánus diktatúrák történelmi jelenségek. Ugyanolyan mélyen gyökereznek a legújabbkori történelemben, ahogyan a rákos daganat kialakul a testen. A náciizmus, akárcsak a bolsevizmus, történelmi jelenség volt, és mint ilyen, ugyanolyan mértékben nyitva áll a történelmi, szociológiai vagy filozófiai magyarázatok számára, mint bármely más történelmi jelenség. Amikor a történészek és a szociológusok a náci totalitáriánus diktatúrát és annak *modus operandiját* tárgyalják, implicite egyben a holocaustot körülvevő értelmetlenség csöndjét is tárgyalják. De csak implicite. Ha úgy érezzük, hogy ezek a történelmi vagy szociológiai munkák nem tapintanak rá a lényegre, igazunk van. Ám mégis ez minden, amire képesek. A náci totalitáriánizmus történetét meg lehet írni, a holocaust történetét nem.

A totalitáriánizmus úgy bukkant fel Auschwitz-cal a modern korban, mint annak szürreális metaforája. Ez az, ami tárgyalható. Modern szervezés és modern technika nélkül gázkamrák nem létezhetnek. A Gonosz terjedését minden korábbi mértéken és lehetőségen túl felgyorsították a tömegközlelési eszközök és a modern kommunikáció. A felelősség zömét a tömeges közönyért és a tömeges terrorért egyaránt a közösségek felbomlása, a magánember megjelenése, és mint a filozófusok hozzátennék – a modern alattvaló felbukkanása viselik.

A totalitáriánizmus durván ötvenmillió embert gyilkolt meg pusztán ezen a kicsiny európai kontinensen, a „történelmi haladás” tündöklő napvilágánál, a *humanizmus* és a felvilágosodás korszakában. Ez akkora megrázkódtatást okozott, hogy nem is vettük tüstént észre, és közvetlen következménye az lett, hogy átmenetileg újra felbukkantak a közönséges emberi erények és bűnök: az empátia, a szimpátia, a könyörületesség, a felszabadulás öröme (ahol erre sor került), a düh, a gyűlölet, a bosszúvágy, a közömbösség és a feledni vágyás. A kollektív emlékezet gyorsan eltemette magában a barbárságba való visszazuhanás egyik rövid közjátékát. Úgy tűnik, ugyanez fog történni a barbárság másik, sokkal hosszabb közjátékával is. Nyilvánvalóan széles körben elterjedt egyfajta önelégült magatartás, amely ugyanakkor egészséges

módon leszámolt mind a történelmi eseményekkel, mind az őket jelképező szür-históriai metaforával. Ez a leszámolás egyben biztosította azt is, hogy mindezek ne legyenek közjátéknak tekinthetők. Ám fellépett egy teljesen hiteltelen leszámolás is: a modernitás gyalázása. Ha a romlás és bomlás meséjét állítjuk a haladás meséjének helyébe, akkor egyszerűen fejük tetejére fordítjuk a dolgokat, ami egyben olcsó és könnyű módja annak, hogy megbirkózzunk a sorsunkkal. A politikát nem dolgok, hanem emberek csinálják. A tanulság világos, és *ad hominem* szól: szervezett, totalitáriánus tömeggyilkosságokat soha többé, semmi körülmények közt nem szabad elkövetni. A moderniségről szóló hatyúdalok, a józan ész, a humanizmus vagy a felvilágosodás „végéről” szóló dajkamesék visszamenőleg csak a körülményeket kárhozzatják. Előre tekintve ugyanakkor apolitikusak, akárcsak azok a tökéletesen funkcionáló liberális demokráciákról szóló önelégült mesék, amelyek abból a hangulatból fakadnak, miszerint „minden jó, ha jó a vége”.

A normalitás azt követeli tőlünk, hogy ne tekintsük saját világunkat se jobbnak, se rosszabbnak bármely más emberi világnál, amelyről történetesen tudomásunk van. Amit a múltból tudunk, azt mind utópiákból tudjuk. Hiszen mi mások a műalkotások és a történelmi művek, mint egy utópisztikus valóság darabjai? A jövőről is szükségünk van utópiákra, de nem abban a hitben, hogy meg is fognak valósulni. Mert az utópiák soha nem valósulnak meg, és erre nincs is szükség, hiszen már léteznek. Mindaz, ami egy adott világban az emberekben a legjobb, az a világegyetemünk iránytűjében rejlő utópia. Itt és most születünk: ezt a világot bízta ránk, és nem egy másikat. Ami még hátra van: ki kell alakítanunk a jelenben egy pozitív utópiát.

Most pedig térjünk vissza Adornóhoz. Ugyanabban a könyvében, a *Negatív dialektikában*, amelyre már előzőleg utaltunk, felvett egy új kategorikus imperatívuszt, amely arra kötelezne minket, hogy úgy gondolkodjunk és úgy cselekedjünk, hogy Auschwitz ne ismétlődhesse meg, és soha semmi hasonló ne történhessen többé. Ez a megfogalmazás nem szerencsés. Auschwitz nem ismétlődhet meg, mert ami historikus, az megismételhetetlen. Adorno kategorikus imperatívuszának valódi üzenetét mondatának második része mondja ki: „Semmi hasonlónak” nem szabad megtörténnie. Auschwitz nem történhet meg újra, de „valami hasonló” igen. Mit jelent ez a figyelmeztetés, hogy „valami hasonló megtörténhet?” Nyomatékos ismétlésül: minden a holocaust témájával foglalkozó költészet, dráma, epika vagy elbeszélés csak másolata az eredetinek, csupa sápadt metafora, amely csöndjeinek útjain át próbálja megközelíteni az Abszolút Metaforát. Csakhogy az

Abszolút Metaforának van egy hátborzongató tulajdonsága: pusztán léténél fogva nem csak művészi, hanem ugyanakkor „valós” utánzásra is szólít. Ez az igazság, amelyet Lanzmann tudunkra akart adni *Shoah* című filmjében. A szür-historikum történelmivé válhat, és mint ilyen, ismétlésre biztathat. A Gulagot, ezt a kezdetétől fogva iszonyatos történelmi jelenséget máris sokszor újra meg újra megisméltették. A metafora a képzelet műve, és ami jelen van a képzeletben, az mind örökké létezik. Megismételhető holnap, holnapután vagy ezer év múlva.

Adorno összehasonlította saját újonnan kialakított kategorikus imperatívuszát Kantéval. Nézete szerint ezt az imperatívuszt egyszerűen léhaság lenne elméleti vizsgálat alá vetni. Csakhogy az összehasonlításba hiba csúszott. A kanti kategorikus imperatívusz esetében még ha soha senki nem élt is valójában aszerint, mindenki képes lehetett volna rá. De mi képtelenek vagyunk úgy gondolkodni vagy cselekedni, hogy soha ne történhessen meg semmi Auschwitzhoz (vagy a Gulaghoz) hasonló. A törvényeket az erkölcs szabályozza (amely önmagának is szabályozhat törvényeket), de az eseményeket nem irányítja. Ám még ha nem tudjuk is mással helyettesíteni ezt az új kategorikus imperatívuszt, sőt, még ha az filozófiailag esetlen is, Adorno tétele mégis megfogalmazza a túlélők legfontosabb erkölcsi és politikai aggodalmait. Ha egész gondolkodásunkban és minden cselekedetünkben nem függesztenénk szemünket a Metaforára, nem volna jogunk az élethez.

Ám jogos-e a mi abszolút kötelezettségünket egyetemes törvényként megfogalmazni? Hogyan csinálhatnánk egyszerre kétféle dolgot? Egyfelől a legjobban úgy akadályozhatjuk meg a totalitáriánus tömeggyilkosságok megismétlődését, ha visszatérünk a normalitáshoz, ha „normálisnak” fogadjuk el korunkat, és nem tekintjük holmi vasútállomásnak, ahol a vonatok a múltból a jövőbe vezető útjukon egy percre megállnak. A normalitás azt jelenti, hogy a saját világunkkal törődünk. Ezt legjobban úgy érhetjük el, ha utópisztikus módon cselekszünk, és fényt derítünk saját modern korunk legjobb lehetőségeire. Másfelől viszont nem szabad megfeledkeznünk az új „kategorikus imperatívuszról”: itt és most szemünk előtt kell tartanunk a Gonosz szür-historikus metaforáját, a megtestesült Negatív Utópiát, és annak minden modern megisméltését a totalitáriánus rendszerek által. Mivel azonban ez a feladat megoldhatatlan, nem volna-e egészségesebb és normálisabb, ha felejtenénk? Vajon nem az önmagunkban indukált amnézia-e a legjobb megelőző orvosság a Gonosz Utópiájának visszatérése ellen?

Mi nem hiszünk az ilyen orvosságban. Mivel azok a körülmények, amelyek között a világ fejest ugrik a Gonoszba, nem az okai a rossznak, sem

a tudás, sem a tudatlanság nem okozhatják ezt az ugrást. Senki nem tudhatja, még kevésbé mondhatja meg előre, miből fakad erősebben a Gonosz, a tudásból vagy a tudatlanságból. De még ha csakugyan a feledés volna is a legjobb orvosság a Gonosz visszatérése ellen, akkor sem lenne szamalitás soha nem alapulhat olyasmin, ami erkölcsileg felháborító.

Lehet-e Auschwitz után verset írni? Vagy még inkább: lehet-e *Auschwitzről* verset írni? Erre gyanúsan vagy talán elkerülhetetlenül dialektikus a válasz. Nem, Auschwitzról semmit sem lehet írni. Igen: írhatunk az Auschwicot környező sokféle csöndről: a bűntudat csöndjéről, a szegyen, a borzalom és az értelmetlenség csöndjéről. Megtörhetjük ezeket a csendekeket. Nem csak írhatunk, írunk is kell Auschwitzról, a holocaustról.

Az egyes emberek még ha sokan vannak is, nem akadályozhatják meg, hogy újra megtörténhessen valami Auschwitzhoz hasonló, talán holnap, talán háromezer év múlva. De véget vethetnek a holocausttal kapcsolatos feledékenységnek. Az áldozatok emlékét, akik csöndben haltak meg, nem örökíthetjük meg. De megörökíthetjük a csöndjüket,

a hallgatásukat, és megörökíthetjük azt a csöndet, amely körülvette őket.

Az Auschwitzot övező csöndet állandóan meg kell törni. Filozófiával, történelemmel – és költészettel is. Verseket kell írni Auschwitzról, még ha ezzel nem akadályozhatjuk is meg, hogy valami hasonló újra megtörténjen. Ha soha nem felejtjük el Auschwitzot, ha mindig eszünkben tartjuk, ha megőrizük emlékezetünkben, beszélt és énekelt szövegekben, akkor még ha nem akadályozhatunk is meg valamit, ami hasonló lenne Auschwitzhoz, kizárhatunk valami mást. Ha amikor Auschwitzra még ugyanúgy emlékezünk, mint ma, és valamikor a jövőben ötezer éven belül valami hasonló történe, akkor a csönd jövőbeni foglyai minden bizonnyal tudni fogják, hogy ezen a földön senki nem hal meg csöndben. Tudni fogják azt, amit a gázkamrákban még nem tudtak az emberek: hogy a mártírhaltak csöndje eleven marad, amíg csak él az emberi faj ezen az apró bolygón. De hadd reméljük, hiszen csak remélhetjük, hogy a holocaust elevenen tartásának erkölcsi feladata olyan szolgálat, amely csak a halottaknak szól, nem pedig a még meg sem születetteknek.

SZILÁGYI TIBOR FORDÍTÁSA

KOLOZSVÁRI SÁNDOR METSZETE